

Thomas Aquinas'ta Doğal ve Pozitif Hukukun Kaynakları ve Özgünlük Sorunu

Ali TAŞKIN¹

Özet

Aquinolu Thomas'a göre hukuk, toplumla ilgili kaygı taşıyan birinin ortak iyi adına ilan ettiği akıl buyruğu, yönetmeliğinden başka bir şey değildir. İster doğal hukuk isterse insanların oluşturduğu pozitif hukuk olsun her ikisinin de kaynağı akıldır. Aquinas şöyle der: “Yasanın görevi buyurmak ve yasaklamaktır. Göstermiş olduğumuz gibi buyruk akıldan çıkar. Bu nedenle yasa akla ait bir şeydir.” “Yasa, insan eylemlerinin bir kural ve ölçüsü (regula et mensura) olduğu için, zorunlu olarak akla bağlıdır.” Aquinas'ın genel hukuk kuramında aklın temel alınması, “ortak iyi” ya da ortak yararın amaçlanması ve belli bir otoritenin zorunluluğu, muhatap olan toplum tarafından bilinmesi ve tanınması gibi konular dikkat çekicidir. Aquinas yasayı, nihai amacı mutluluk olan insan davranışının kuralı olarak belirledikten sonra, hedeflenen ortak mutluluğa “ortak yarar” ilkesine uyularak varılacağını belirtir.

Anahtar Sözcükler: Thomas Aquinas, doğal hukuk, pozitif hukuk, ortak iyi, sonsuz yasa, tanrısal doğal hukuk

Giriş

Hristiyanlığın ilk yüzyılından XIII. yüzyıla kadar Grek felsefesine karşı oluşan direnci kırarak, klasik felsefenin Hristiyan dünyasında profesyonel anlamda meşruiyet kazanmasını sağlayan Thomas Aquinas (1225-1274) hukuk felsefesi tarihinin de önemli filozoflarından biridir. Aziz Thomas olarak da bilinen filozof, Ortaçağ felsefesinin önde gelen Aristoteles yorumcularındandır. Aristoteles'in rasyonel teoloji kurgulamalarında kullanılan mantığını ve felsefi çözümlerini diğer Ortaçağ filozofları gibi Thomas Aquinas da güçlü bir biçimde kullanmıştır. İbn Rüşd (1126-1198) ve Thomas Aquinas çağın en büyük Aristoteles yorumcuları ve Aristotelesçileri olarak bilinirler. Çağın göre “akılcı” diye nitelendirilebilecek bir filozof olan Thomas Aquinas, muhalifi olduğu söylene de, gerek İbn Rüşd ve İbn Sina (980-1037) gibi İslam filozoflarından gerekse Aristoteles, Augustinus, Sözde Dionysos (V-VI. Yüzyıl) ve Boethius (477-?) gibi batılı filozoflardan etkilenmiş bir düşünür-

1 Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: alitaskin58@gmail.com

dür. İtalya’da ve Paris’te Aristotelesçi felsefenin temsilcisi olarak görev yapmış, *Varlık ve Öz Üzerine* (De ente et Essentia), *Aristoteles Üzerine Yorum* (Commentaire sur Aristote) adlı eserleri Paris’te iken kaleme almıştır. Bu eserler, sentez ve yeniden yorumlamalardan oluşan, İbn-i Sina, Aristoteles ve Sözde Dionysos’un etkisiyle yazdığı, özgün olmayan eserlerdir. Thomas’ın, bu bildiriye ele alacağımız hukuk konusunu da içine alan en önemli eseri *Teoloji Özeti* ya da *Teoloji Risaleleri* (*Summa Theologica*), olgunluk döneminin ürünüdür.² Özgün ve kısa adıyla “Summa” olan eserin genel yöntemi ve içeriği, olası itirazlar ve karşı çıkışlara açıklayıcı ve “kanıtlayıcı” cevaplarla sonuçlandırılmış “meselelerden” oluşmaktadır. Filozofun hukuk konusunu en detaylı ele aldığı eser de bu eserdir.

Hukuk felsefesine geçmeden önce Aquinas’ın genel felsefesi ve akıl-inanç felsefe-teoloji ilişkisi konusundaki yöntemine bakmak uygun olacaktır. Yukarıda da işaret edildiği gibi Aquinas sıkı bir Aristotelesçidir. İman-akıl, felsefe-teoloji arasında yaptığı ayırım o döneme göre radikal sayılabilir. Aziz Thomas’a göre akıl ile iman birbirinden ayrı düşünülmesi gereken iki yetidir. Akıl ile iman ayrı olmakla birlikte uzlaşmaları mümkün hatta kimi zaman

zorunludur. Thomas’a göre filozof akılla, teolog vahiyden yola çıkarak öğretilerini açıklarlar. Ona göre akılla anlamlarına nüfuz edemeyeceğimiz, “anlamasak da oldukları gibi kabul etmek zorunda olduğumuz” iman ilkeleri metafizik ilkelerdir. Her ikisi de “hakikat” olduğu için sonunda birbirleriyle uzlaşırlar. Birbirlerinden farklı olmaları aynı sonuca ulaşmalarına engel değildir. Bütün zamanların klasik teologlarının Aristoteles mantığından ve klasik teleolojik neden öğretisinden çıkardıkları “rasyonel teoloji” inşasını açık bir biçimde Aquinas’ta da rahatlıkla görebiliyoruz. O, iman ile aklın uzlaşmalarının doğal olduğunu söylemekle birlikte, herhangi bir şekilde çelişmeleri durumunda, vahiy için yanılma söz konusu olmayacağından, akıl ya da felsefe vahye tabi olmalıdır der.³ Bu görüş zaten bütün çağların egemen teoloji görüşüdür. Aquinas için saf ve ilk iman için doğrudan ve dogmatik bir kabul yeterlidir; ama felsefe yoluyla ilahi hakikatin ve hikmetin kavranması vahyin bazı ilkelerinin açıklanması da gereklidir. Yani doğal teoloji de vahyin ışığında bir teoloji de olmalıdır. Thomas’ın genel çerçevesi çizilen bu felsefe anlayışı hukuk anlayışına da aynen yansımıştır. Filozof, aşağıda açıkladığımız yasa tanımları ve türleri ile Tanrısal yasanın izin verdiği ölçüde

2 Metinde, büyük ölçüde St. Thomas Aquinas’ın *The Summa Theologica*, translated by Fathers of the English Dominican Province künyeli eseri ile Mete Tunçay’ın *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi - Eski ve Orta Çağlar*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012 adlı eserinden yararlanılmıştır. Dipnotlarda, İngilizce olan birinci eser “*Summa*”, ikinci eser ise “Tunçay çev.” ya da “çev.” olarak gösterilmiştir.

3 Etienne GILSON, *Ortaçağda Felsefe*, çev.: Ayşe Meral, İstanbul 2007, s. 515.

aklı ve insan pratiğini kaynak kabul eden bir hukuk öğretisi sunar.

Erkin ve Siyasal Yaşamın, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Doğallığı

Hukuk ve siyaset felsefelerinin birbirine yakın olması çoğu zaman birlikte ele alınmalarını da gerekli kılar. Bu ilke Aquinas'ın siyaset ve hukuk anlayışı için de geçerlidir. Yeniçağ filozoflarında görülen siyaset ve hukuk felsefelerinin kimi örneklerini Thomas Aquinas önceden vermiştir. O, birey, aile ve toplum üzerine temel düşüncelerini çoğunlukla Aristoteles felsefesinin izinde yürüyerek doğal çözümlerle sunar. Önce ailede, sonra da toplumda bir düzen olmasını doğal bir gereklilik olarak görürken, aileyi otoritenin ve düzenin bir ilk örneği/prototipi olarak tanıır. Köle-efendi ilişkisi de günün gereksinim ve koşullarına göre düzenlemesi yapılan bir hukuki/siyasi uygulamadır. Filozof, bu temel örneklerden yola çıkarak egemenliğin uygulanması ve yönetim biçimlerinin ortaya çıkışına değinir. Aquinas kölenin efendiye, kadının da erkeğe tabi olmasının doğal bir yasa olduğunu öne sürer. Bu tezi, büyük ölçüde insanlar arasında doğalarından gelen bir eşitsizliğin var olduğunu kabul etmek gerektiği düşüncesine dayandırır. İnsanlar ruh ve akıl yönünden farklı doğada yaratılmış olabilirler. İrade özgür ve birey hareket etme serbestisi-

ne sahip olacağı için yeteneklerini de farklı yönde kullanabilir ve geliştirebilir. Dolayısıyla herkesin her konuda eşit olması beklenemez. Bu farklılıklar hukuk uygulamalarında da farklılıklar doğurabilir, doğal olarak.⁴ Toplumsal yaşamın doğal ve gerekli olduğunu Aristoteles'in meşhur "insan toplumsal bir hayvandır" görüşünün etkisi altında ortaya koyan Aquinas, toplumun ortak yararı ve düzenin sağlanması için içlerinden çıkan birini egemen yapmasını ve ona tabi olmasını doğal ve gerekli görür. Ona göre ailenin yetkilendirilmiş bir bireyi ve egemeni olduğu gibi, toplumun da bir egemeni olması zorunludur.⁵

Sosyal Düzenlemelerin de Yasanın da Kaynağı Akıldır

Siyaset-hukuk ilişkisine değindiğimiz kısa girişten sonra Thomas Aquinas'ın saf hukuk teorisine geçebiliriz. Aquinas'ın hak ve adalet kavramlarını etimolojik, epistemolojik ve etik açılardan irdelediği eseri *Summa Theologica*'nın ikinci bölümü, 90 ile 97. sorunlar/meseleler içerisinde, çok sayıda soru ve cevapla hukukun neliği, türleri, adalet, hak, iyi, ortak iyi gibi kavramsal çözümler, yasaların türleri, zorunluluğu ve sonuçları gibi konular hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Eserde yer alan bütün konular, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* ve *Politika* eserlerinde yer alan

4 Bkz. *Summa*, 92. Soru, 2. madde; 96. Soru, 3. madde, son değerlendirme.

5 *Summa*, 96. Soru, 4. madde; Tunçay çev., s. 441. İnsanın toplumsal hayvan olması ve bir düzene gerek duyması, 72. Soru, 4. madde.

konular ışığında, olası karşı çıkışlara yanıtlarla ele alınmakta ve diyalektik bir yöntemle sonuçlandırılmaktadır.

Aquinolu Thomas'a göre hukuk/ yasa, toplumla ilgili kaygı taşıyan birinin ortak iyi adına ilan ettiği "akıl buyruğu yönetmeliğinden" başka bir şey değildir. O yasanın niteliklerini ve birincil kaynağını şu sözlerle ortaya koyar: "Yasanın görevi buyurmak ve yasaklamaktır. Göstermiş olduğumuz gibi buyruk akıldan çıkar. Bu nedenle yasa akla ait bir şeydir. Yasa, insan eylemlerinin bir kural ve ölçüsü (regula et mensura) olduğu için, zorunlu olarak akla bağlıdır."⁶ "Yasa, bir kimse- nin uyarınca belirli eylemleri yapmaya zorlandığı ve başka birtakım eylemleri yapmaktan alıkondığı bir eylem kuralı ya da ölçüsüdür. Yasa (lex) sözcüğü bağlamak (ligando) sözünden gelir; çünkü insan yasayla belirli bir eylem ölçüsüne bağlanır. Fakat insan eylemlerinin kuralı ve ölçüsü, bu eylemlerin birinci ilkesi olan akıldır... Eylemi uygun ereğine yönelten akıldır." Aquinas aklın bu belirleyiciliğine ilişkin görüşünü de Aristoteles'e dayandırır.⁷ Şu tanım da yasayı başka açıdan gören bir tanımdır: "Yasa, pratik aklın mükemmel bir topluluğu yöneten "Prenste (tecelli eden) belli bir buyruğudur."⁸

Aquinas, hukukun kaynağı olarak akli görürken, bireysel, toplumsal ve

evrensel hukukun "ortak yarar" ilkesine dayanarak yaygınlaştırılması gibi konuları Hristiyan öğretiye ters düşmeden, zaman zaman öğretille bağlantısını kurarak açıklamaya çalışır; şöyle ki: "Yasa nihai amacı mutluluk olan insan davranışının kuralı olduğu için, ortak mutluluk da zorunlu olarak ortak yarardan çıkar."⁹ Filozof bu görüşünü Aristoteles'in *Ethika*'nın V. bölümünde yer alan "Ortak siyasal eylemle topluluğun yararını sağlayan ve koruyan şeyi biz yasal ve adil diye adlandırırız" sözlerine dayandırır.

Herkes Kendisi İçin Yasa Yapabilir

Pozitif, doğal, bireysel, bölgesel ve evrensel hukuk türlerinin varlığını kabul eden Aquinas, doğal hukukun bir postulat olarak kabul edildiğini ve varlığının kesin olduğunu söyler. Teorik ve pratik akıl ayrımı yapan Aquinas, yasanın daha çok pratik aklın bir sonucu olduğunu belirtir. Çok yönlü bir hukuk anlayışına sahip olan Thomas Aquinas'ın doğal hukuk teorisyenlerinin önemli temsilcilerinden olduğunu özellikle belirtmek gerekir. O, herhangi bir konuda yasa bulunmadığı zaman her ulus ya da topluluğun kendi yasa-sını yapabileceklerini, yapmaları gerektiğini söylerken, yasa yapmada esnek bir tavır ortaya koyar. Bu konuda Pavlus'un Romalılara Mektubu'nda

6 *Summa*, 90. Soru, sonuç kısmı.

7 *Summa*, 90. Soru, itirazlara cevaplar; Tunçay çev., s. 443-44.

8 *Summa*, 91. Soru 1. madde (son değerlendirme)

9 *Summa*, 90. Soru 2. maddenin sonucu olarak değerlendirme; çev., s. 445.

yer alan “yasaı olmayan uluslar, yasanın işlerini doğallıkla yaptıkları zaman, onların ayrıca yasaı olmayarak kendi kendilerine yasadırlar” sözünü naklederek her toplumun belirli kuralları çerçevesinde kendi yasaını yapabileceğini belirtir. Aristoteles'in “yasa yapıcının ereği, insanı erdeme götürmektir, ” herkes bir başkasını erdeme götürebilir o halde herkesin akıllı bir yasa yapabilir” sözleriyle de bu konudaki görüşünü destekler.¹⁰ Sıkça örnek verdiği Sevellalı bir Hristiyan ermişi olan İsidorus'un (560-636) “Yasa, halk tarafından kurulan ve yaşlıların –topluluğun da rızasıyla- şu veya bu sorunda verdikleri karara uygun olandır” sözünden hareketle, yasa yapmak herkesin görevi değildir, şeklinde bir sınırlama getirir.

Yasa İlan Edilerek Meşruiyet Kazanır

“Yasa, üzerlerine konulduğu kimselere uygulanacak bir kural olduğundan, zorlayıcı erki elinde tutmasını sağlamak için ilan edilmesi ve yasaya bağlı olanların gözlerinin önüne getirilmesi gerekir.”¹¹

Yasa Tanrısal Akıl Bir Ürünüdür

Aquinas akıl temelli modern bir hukuk anlayışını savunur. Onun genel hukuk kuramına göre akıl temel alınmalı, hukukta “ortak iyi” ya da “ortak yarar” amaçlanmalı, bir otoriteye

dayanmalı ve ilgili toplum tarafından bilinmeli ve tanınmalıdır. (*Summa Theologica*, 90. Mesele, 1. Tartışma) aynı başlığın ikinci maddesinde de, yasa, nihai amacı mutluluk olan insan davranışının kuralı olarak belirlenir ve hedeflenen ortak mutluluğa “ortak yarar” ilkesine uyularak varılacağı belirtilir. Akla verdiği bu otoriteye rağmen, “sonsuz yasa” açıklamasında, “...Dünyanın tanrısal güç (divina providentia) tarafından yönetildiği varsayılınca, bütün evren topluluğunun tanrısal akıl (ratione divina) tarafından yönetildiği açıktır” diyen Aquinas'ın doğa düzeninde ve hukuka ilişkin temellendirmede mutlak otoritenin “tanrısal akıl” olduğu ortaya çıkar. Hukukun kaynağı konusunda akıllı temel aldığını söyleyen Aquinas nihai noktada tanrısal akıllı belirleyici olarak görür. Nitekim o, sonsuz yasa (lex aeternal), doğal yasa (lex naturalis), insan yasaı (lex Humana), tanrısal yasa (lex divina) şeklinde yasa çeşitlerini sayarken, diğer yasa türlerinin güvencesi olarak tanrısal yasayı şart koşmuştur.¹²

Yasa Türleri

Ebedi/Sonsuz Yasa: “Dünyanın tanrısal güç (divina providentia) tarafından yönetildiği varsayılınca, bütün evren topluluğunun tanrısal akıl (ratione divina) tarafından yönetildiği açıktır. Bundan ötürü, yaratılmış şeylere, evrenin Prensi olan Tanrı tarafından

10 Bkz. *Summa*, 90. Soru 3. madde; çev., s.446.

11 Tunçay çev., s. 448.

12 *Summa*, 91. mesele.

yol gösterilmesi yasa niteliğindedir. Biz buna sonsuz yasa diyoruz.”¹³

Doğal Yasa: Evrende var olan her şeyi tanrısal düzene tabi olarak gören Aquinas’a göre akıllı varlık olan insan, tanrısal akıldan pay almış olarak, hem kendi eylemlerini hem de başkalarının eylemlerini denetler. İnsanların, tanrısal aklın kendisinde belli bir payları olur ve ondan uygun eylem ve ereklere karşı doğal bir eğilim kaparlar. Akıllı yaratıkların sonsuz yasaya bu katılışına doğal yasa denir.”¹⁴ Buradan açıkça anlaşılacağı gibi Aquinas, doğal yasa olarak tanrısal düzeni anlamaktadır.

İnsan Yasası: Gerek duyulması durumunda, insan aklının doğal yasanın öncüllerinden de yararlanarak, yine kendi aklıyla oluşturduğu yasaya insan yasası denir. İnsan yapımı bu yasanın temelinde yine doğa olmalıdır. Thomas Aquinas bu konuda Cicero’nun şu sözünü referans alır: “Yasa ilk başlangıcında doğadan kaynak alır, sonra yararlı oldukları anlaşılın ölçüler de görenek yoluyla yerleşerek buna eklenir. Son olarak, ihtiram (saygı) ve kutsallık, doğadan kaynak alan ve görenekle yerleşene ek bir yaptırım sağlarlar.” Görüldüğü gibi hukukun kaynakları arasında doğa, gelenek, görenek, saygı ve kutsallık bulunmaktadır.

İlahi/Tanrısal Yasa: Thomas Aquinas, doğal ve insan yapımı yasaların daha çok pratik sorunlara çözüm üret-

mek için var olduklarını söyleyerek, daha yüce hedeflere ulaşmak, gerçek mutluluğu yakalamak ve karşılıksız iyilik yapmak için yüce bir yasaya ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Ona göre yasanın belli bir ereği belli bir hedefi vardır. Günahıtan uzaklaşmak da dâhil Tanrı katında makbul olmak için doğa ve akıl ürünü yasalar yeterli değildir. Bu görüşünü şöyle özetler: “*İnsan bir sonsuzluk kutsanmışlık ereğine layık görüldüğü, bu da göstermiş olduğumuz gibi, doğal insanlık yetileriyle orantılı olmayı kat kat aştığı için, bu ereğe yalnızca doğal yasa ve insan yasasıyla değil, aynı zamanda tanrısal olarak verilmiş bir yasayla da yönetilmelidir.*”¹⁵ Sadece görünen eylemlerin değil ruhsal ve iç eylemlerin de düzgün olması gerekir; bunu sağlayacak olan da yine Tanrısal yasadır Aquinas’a göre. Hiçbir şeyin cezasız kalmaması için tanrısal yasa gereklidir. Augustinus’un da dediği gibi, insan eliyle yapılan yasalar gerçek anlamda kötülüğü önleyemezler, der Aquinas.¹⁶

Yasanın Amacı

Thomas Aquinas’a göre yasanın gerçek amacı, kendisine tabi olanı kendi erdemlerini aramaya götürmektir. Erdem ise sahibini iyi yapan şeydir. Bir yasa ne için konulmuşsa o amaca uygun olarak kişinin mutluluğunu sağlar. Bu mutluluk kimi zaman

13 *Summa*, 91. soru 1. madde sonuç olarak; çev., s. 449.

14 *Summa*, 91. Soru 2. madde; çev., s. 450.

15 *Summa*, 91. Soru 4. madde; çev., s. 451.

16 A.g.y.

mutlak kimi zaman da görelidir. Yasa koyucunun amacı mutlak iyi ise o yasa iyiliğe götürür, amaç yarar ise o yasa insanlara her zaman mutluluk ve iyilik getirmez. Aquinas'ın bu görüşlerinde Augustinus'un etkisinde kaldığı görülmektedir. Augustinus'un *İtiraflar*'ından aldığı "bütüne iyi uymayan bütün parçalar aşağılıktır" sözünü "bütün" için bireyin öz çıkarımı terk etmesi gerektiği yönünde kaynak gösterir. Yurttaşlar erdemli olmadıkça topluluğun refahı da sağlanamaz. Yasa evrensel ve tanrısal olana uygunluk göstermelidir. Yasalarda tanrısal bilgelikten pay alma koşulu aranmalıdır.¹⁷

Bütün Yasalar Sonsuz Yasadan Çıkar

Thomas Aquinas, yönetimin her türünde, yöneten kimsenin kendisine bağlı olanları bağlayıcı hüküm ve yasaları olup onları bağladığı gibi ya da bir eserin mimarının koyacağı ilkelere kalfaları bağladığı gibi sonsuz yasa da diğer bütün yasa yapanları bağlayıcı bir niteliğe sahiptir. Doğru akla uygun olduğu kabul edilen bütün yasalar sonsuz yasadandır. Bu görüşte de Aquinas, Augustinus'un şu sözünü referans gösterir: "İnsan yasasında sonsuz yasadandır çıkarılmış olmadıkça adil ya da yasal olan bir şey yoktur."¹⁸

İnsan yasası ancak doğru akla uygun olduğu ölçüde yasa değeri taşır. Aquinas'ın akla verdiği değer ve akli ölçüt kabul ettiğine ilişkin bu tür cümlelere eserinde çok sık rastlanmaktadır. Ancak, her ne kadar akli temel ölçüt kabul ettiğini söylese de, Augustinus'un görüşleri ve Hristiyan öğretinin işaret ettiği doğrultuda her tür yasanın kaynağı olarak Tanrı'yı gösterir. Nitekim Romalıların XIII. Mektubunda geçen "Çünkü her türlü erk Rab Tanrı'dandır" derken, her türlü mutlak hüküm ve egemenliğin Tanrı'ya ait olduğunu kabul etmesi bu düşünceyi desteklemektedir.¹⁹

Doğal Yasa

Doğal yasa pozitif yasa tartışması hukuk felsefesinin kadim problemlerinden biridir. Pozitif hukuku tek seçenek olarak görenlerce sıkı eleştirilere tabi tutulan doğal hukuk pratikte geniş bir uygulama alanı bulur. Doğal haklar ve doğanın yasası insanların hakları, insan onuru, insanın masumiyeti gibi kabuller doğal hukukun yaygınlığının kanıtı olarak gösterilir. Günümüzde de üstü kapalı (zımnin) ya da açıktan etkisini sürdüren doğal hukukun savunucularından biri olan Thomas Aquinas'ın doğal hukuk teorisi ve buna bağlı olarak geliştirdiği modern hu-

17 *Summa*, 93. Soru, 1. madde; çev., s. 453.

18 Bu görüş Aristoteles'in *Politika*'daki şu görüşüyle benzerlik taşır: "Her çeşit bilgi ve etkenlikte amaçlanan erek, iyilik'tir. Bu, özellikle onların en yükseği, devletin ve yurttaşların etkenlikleri için doğrudur. Devlette amaçlanan iyilik adalettir, buysa bütün topluluğun iyiliği için olandır. Şimdi, bir toplulukta adaletin herkesin iyiliği demek olduğu besbellidir. Bkz. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 91

19 *Summa*, 93. Soru, 5. madde; çev., s. 454.

kuk teorilerine ışık tutacak “ortak iyi” amaçlı pozitif hukuku bugün de temel ilke kabul edilen birçok hususu içinde barındırır.

Doğal yasa dediği ilkeler çerçevesinde insanın iyinin peşinde olması, yaşamını doğa düzenine uygun olarak düzenlemesi gerektiğinin bilincinde olması, bizi insanın doğal düzenin bir parçası olduğu sonucuna götürür. Aquinas, insanın cinsel istekleri, üreme istekleri çevresini düzene koyma, barış içinde yaşama gibi kimi dürtü ve istekleri ile de doğaya uygun akıllı bir hayvan olduğu görüşünü savunur. Birçok konuda olduğu gibi burada da filozofun Aristoteles’in izinde yürümeye devam ettiği görülüyor. İnsanın akıllı doğası hep iyiye yönelmesine, bilgisizlikten kurtulmak için öğrenme çabası içinde olmasına neden olur. Bunların yanında, insan birlikte yaşamak durumunda olduğu kişilerin hak ve hukukuna riayet etmesi gerektiğini de bilir. Klasik teolojik görüş doğanın bir düzene sahip olduğu kabulünden hareket eder. Düzenli doğaya uygun hareket etme güdüsüne sahip olan insan da düzenin ve barışın yanında olmakla mutlu olacağını bilir. İnsanın doğal istek ve gereksinimleri arasında barışı, esenliği ve düzeni sağlayıcı olarak Tanrı’ya inanma ve onu arama vardır. Aquinas’a göre, “Doğal yasanın kurallarının düzeni, bizim doğal eğilimlerimizin düzeni ile birebir çakışır.”²⁰ Sadece yaşama değil, insanın

ereksel bazı hedefleri de vardır. Bu onun “iyi”nin peşinde olduğu anlamına gelir. Yukarıda da değinildiği gibi, insanın akıllı olması doğal olarak iyinin peşinde olduğunun da bir göstergesidir. Bu tür çözümler, “evrenin bir düzene sahip olduğu” kabulü ile evrende kötülüğün egemen olduğu tezine karşı savunulan iyimser bir evren tasarımının da temel tezleri olarak kabul edilir.

Doğal Yasa Evrenseldir

Akılcı felsefenin genel ve vazgeçilmez ilkelerinden birisi de, teorik akla göre, herkesin üzerinde uzlaşacağı kimi evrensel standart ilkelerin varlığıdır. Mantık ve matematik ilkelerin birçoğu bu türdendirler. Kanıtlanması mümkün olmamakla birlikte gerekli de olmayan bazı aksiyom ve postulatların varlığı bu tezin güçlü bir şekilde savunulması için kullanılmıştır. Bu tezlerin savunucularından biri de hiç kuşkusuz Thomas Aquinas’tır. Akıllı teorik ve pratik olarak ikiye ayıran Aquinas, her iki akıl türünün ilkelerinde de evrensel kuralların varlığını ve geçerliliğini kabul eder ve şöyle der: “İster teorik isterse pratik olsun, aklın genel ilkeleri söz konusu olduğu sürece, herkes için tek bir gerçeklik ya da doğruluk ölçütü olduğu ve bunun herkesçe eşit ölçüde bilindiği açıktır.” Bir üçgenin iç açıları toplamının iki dik açığı eşit olduğu tümel olarak doğrudur fakat bu sonucu herkes bil-

²⁰ *Summa*, 95. Soru, 2. madde; çev., s. 454.

mez. Şu bir gerçektir ki, herkes akla göre hareket etmek zorunda olduğunu bilir. Uygulamada farklılıkların olması ortak bir gerçeğin olmadığı anlamına gelmez. Aquinas'a göre doğal yasanın doğruluğu ve evrenselliği konusunda hiç kimsenin şüphesi olamaz. Zamana ve yere, insanların kapasiteleri ve gereksinimlerine göre bazı farklılıkların ya da bilinen yanlışların yapılması, bir şeyin doğruluğunu ortadan kaldırmaz. Borç ödemenin gerekli olduğu herkesçe bilinmesine rağmen düşman tarafından kullanılacaksa bunun gerçekleşmemesinin makul karşılanması gibi istisnaların bulunması genel durumu değiştirmez. Tikel durumlar tümel gerçeklerin tanınmasını engellemez. Bu düşüncenin kimi durumlarda yürürlükteki yasaların "maslahat gereği" askıya alınmasına da örnek teşkil edebileceği söylenebilir. Soygunculuk doğal yasaya aykırı olmakla birlikte, Almanların bunu bir zamanlar kötü saymadıklarına dair söylentileri Gaius Julius Caesar'ın *De Bello Gallico*' (Gallia Savaşı) da zikrettiğini örnek verir Aquinas.²¹

Thomas Aquinas'ın doğal yasaya uygun gördüğü şeylerden birisi de örtünme ile ilgilidir. İnsanı doğa bir örtüyle korumadığı için doğa anlamında insan ihtiyacına göre giyinebilir. Bir başka doğal düzen kuralı da "her şey üstüne ortak mülkiyet ve herkes için eşit özgürlük" ilkesidir. Aquinas'a

göre ne özel mülkiyeti ne de köleliği doğa koymamıştır. Bunlar insan yaşamının kolaylaştırılması ve bazı yararların elde edilmesi için benimsenmiş şeylerdir. Bu örneklerle doğal yasa değiştirilmemiş, ihtiyaca göre bazı şeyler eklenmiştir demek lazımdır.²²

İnsan Yasası

Bütün iyimser bakışına, evrende tanrısal bir düzenin varlığına inanmasına, insanın doğal olarak bu düzenin uyumlu bir parçası olduğu yönündeki kanaatine rağmen Aquinas'ın pozitif hukukun gerekliliğe ilişkin önemli tespitleri olduğunu da görmekteyiz. Her ne kadar olması gerekenin doğal olduğu, erdemli yaşamın amaç olduğuna ilişkin bir eğilimin insanda var olduğu bir gerçek olsa da, farklı doğalarda olan insanı bu doğallığa sevk etmek için "belli bir disiplinin var olması" da bir gerekliliktir. Başkalarının yardımı olmadan ideal görünen erdeme ulaşacak kişi sayısı çok sınırlıdır, Aquinas'a göre. Erdemli yaşama doğru yönelmede ve bu yaşamın gereklerine göre yaşamada birbirimize ihtiyacımız vardır. Ailede başlayan eğitim ve yönlendirmenin benzerini toplum yaşamında da sürdürmek gerekir. Basit anlamda insan ahlâkının ve pratiğinin bir örneği olan bu erdemler genelleştirilerek yasalara dönüştürülmelidir. İyilikle erdem yoluna, doğal yola gelmeyenleri disiplinle ve korkutarak getirmek gerekir. Bu yolla bu eğitimsiz ve kö-

21 Bkz. *Summa*, 95. Soru, 4. madde; çev., s. 456.

22 Çev., s. 457.

tülüğe yönelen “arızalı” insanları yapacakları “kötülüklerden” alıkoymak gerekir. Toplumun huzurunu kaçırarak düzeni bozanlara karşı önlem alınır- sa, geri kalan kısım da rahat ve huzur içinde yaşar. Bu yolla sakındırılan ve engellenen kişiler zamanla eğitilmiş olurlar ve öğretilenleri benimseyerek iyi yaşamın parçası olurlar der, Aquinas. Önce ceza korkusu ve disiplin sonra da herkesin huzur ve güvenini sağlayan toplum düzeni. İşte bu düzen insan yapımı pozitif hukukun ta kendisi olmaktadır. Bu konuda da Aristoteles’in görüşlerine dayanır Aquinas. Politika’dan yaptığı şu alıntı bu tezin en büyük destekçisi gibi görünmektedir: “İnsan, erdem mükemmelliğine erişince hayvanların en iyisidir ama yasaya ve adalete bakmadan yoluna giderse hepsinden kötü olur, çünkü insanın, öteki hayvanlardan ayrı olarak, aşâğılık tutkularını ve zalimliğini yürütmesine yarayan akıl silahı vardır.”²³

Thomas Aquinas’a göre yasalar doğal yasadaki kaynaklandığı sürece akla uygundur. Augustinus’un *De Libero Arbitrio* adlı eserinden yaptığı “adil olmayınca yasa yoktur” sözünü dayanak göstererek yasanın geçerliliği adalete uygun olmasına bağlıdır der, Aquinas. Çünkü adalet aklın buyruğu ile örtüşme anlamına gelir. Aklın buyruğu doğal yasa anlamına gelir, dolayısıyla adalet doğal yasaya uygunluk demektir. Herhangi bir insan yasası doğal yasadaki ayrılırsa artık o yasa

olmaktan çıkmış bir “yasa sapıklığı” olmuştur. Doğal yasalar genel ilkeleri ortaya koyar. Bu genel ilkelerden tikel yasalar çıkarılır, önce genelin bir planı ve anayasası bulunur ki, bu doğal yasadır. Buradan da daha özel yasalara gidilir.

İnsan Yasasının Bölümleri

İnsan yasasının bazı nitelikleri vardır. En başta belirtilmesi gereken husus, insan yasasının doğal yasadaki çıkarıldığı ilkesinin kabul edilmesidir. İnsan yasası şu üç temel yasayı kapsar: **Pozitif hukuk** (ius positivum), **uluslar hukuku** (ius gentium) ve **medeni hukuk** (ius civile). Bu ana dalları belirtilen hukuk türleri kendi alanlarında insan hayatının ticaret, bireysel haklar, toplumsal ilişkiler uluslararası ilişkiler gibi bütün alt yasaları içlerinde barındırırlar.

İnsan yasasının ikinci temel niteliği, halkın ortak refahına yönelmiş olmasıdır. Halk için Tanrı’ya dua eden rahipler, topluluğu yöneten yöneticiler ve halkın güvenliğini sağlayan askerler. Bunların her biri için özel yasalar olmalıdır.

İnsan yasasının üçüncü temel niteliği ve koşulu yönetici tarafından ilan edilmiş olmasıdır. Aquinas’ın tercihi tek kişinin yönetimi olmakla birlikte, aristokrasi doğrudan ya da dolaylı yollardan demokrasi olan yönetimlerde de yasanın yürütme tarafından ilan edilmesi ile anlam kazanır. Tiranlığı

23 *Summa*, 95. Soru, 1. madde; çev., s. 458.

yasasız bir yönetim olarak nitelendirilen Thomas Aquinas, İsidorus'un "soyluların ve halkın ortak yapımı" olan bir modeli savunduğunu söylemek mümkündür.

Yasanın dördüncü niteliği ise insan eylemlerini yönetmesidir. Örnek "Julius'un zina ile ilgili yasası" ve Cornelius'un öldürme ile ilgili yasası. Bu yasalar üzerinde çalışan kişilerin adlarıyla anılır.

"Özgünlük Sorunu"

Thomas Aquinas'ın hukuk felsefesinde özgünlük konusunun gerçekten bir sorun olup-olmadığı tartışmaya değer gibi görünmektedir. Bu tartışmaya geçmeden önce özgünlüğün neden aranan bir şey olduğu, nereden kaynaklandığı, imkânı ve önemi üzerinde biraz durmak gerektiği kanısındayım. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te, "yalnız kendine özgü bir nitelik taşıyan, ibdai; bir buluş sonucu olan, nitelikleri bakımından benzerlerinden ayrı ve üstün olan, çeviri olmayan, asıl olan, orijinal,²⁴ ifadeleriyle karşılanan özgünlük, belirtilen anlamlar çerçevesinde hangi kişi ya da eser için söz konusu olabilir, şeklinde aykırı bir soruyla irdelenebilir. Sözcüğün anlamlarına bakıldığında, gerçek anlamda hiçbir zaman hiçbir filozof ve öğretisi için özgünlükten söz etmenin mümkün olmadığı öne sürülebilir. Belki öncelik sonralık anlamında bir değerlendirme yapılabilir; ama mutlak anlamda öz-

günlüğün hiçbir eserde olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Birçok disiplinin duayeni/başlatıcısı kabul edilen Aristoteles için tam anlamıyla bir özgünlükten söz edilemez, bu değerlendirmeler onun için de yapılabilir, doğal olarak. Nitekim onun da düşüncelerini ortaya koyarken kadim kültürlerden esinlendiğini, onları kaynak gösterdiğini, görüyor, biliyoruz.

Bu kayıtları koyduktan sonra, Ortaçağın önemli teolog-filozofu Thomas Aquinas'ın hukukun kaynakları konusundaki özgünlüğü tartışmasına geçebiliriz.

Yeni tez/tezler ortaya attığı yolunda Aquinas için iddialı sözler söylemenin sorunlu olacağını belirtmekte yarar var. Hukukun kaynağına koşullu da olsa "doğru aklı" koyarken, çağının özelliklerine göre özgün ve iddialı olduğu söylenebilirse de çoğunlukla etkisinde kaldığı ve önemli eserlerinden alıntılarla bunu gösterdiği Aristoteles felsefesinin bir yansıması olarak görürüz onun öğretisini. Pagan kültürle birlikte Tevrat ve İncil, her iki dini kültürün taşıyıcıları olan filozof, teolog ve entelektüellerin Aquinas'ın kaynakları olduğu bilindiğine göre onun tam anlamıyla özgün olduğunu söylemek isabetli olmayacaktır. Onun adını andığı birçok Batılı filozofla birlikte, hukuk teorisinde adları geçmemiş olsa da İbn Rüşd, İbn Sina hatta Gazali gibi filozoflardan habersiz olması düşünü-

24 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 1869.

lemez. Teolojik yaklaşım ve değerlendirmelerde dinlerin birbirleriyle örtüşen kimi öğreti ve yorumlarda ortak savunuları olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda birçok teologda var olan doğal, tanrısal ve pozitif hukuk ilkeleri biraz daha ayrıntılı biçimde Thomas Aquinas'ın felsefesinde yer almıştır denilebilir.

Çağını ve ortaya koyduğu akıl temelli teorisini düşündüğümüzde, Aquinas'ın Hristiyan dünyasının akıl-inanç, doğal felsefe-teolojik felsefe ayrımı konusunda önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Sentezci yönü ağır basmakla birlikte, pozitif hukuku önemli görmesi, çığır açıcı ve cesaretlendirici bir teori ortaya koyması Thomas Aquinas'ı ayrıcalıklı bir yere oturtmuştur diyebiliriz.

Özgünlüğü tartışılrsa da Thomas Aquinas, sıradan bir teolog, filozof ve hukuk teorisyeni değildir. Kilisenin ciddi baskı ve tehditlerine karşın akıllı ve felsefi akıl yürütmeyi ön planda tutan doğal ve pozitif hukuku dengeli bir biçimde yaşam alanına dâhil eden Thomas Aquinas'ın hukuk teorisinin özgünlüğünü tartışmanın çok gerekli olmadığı yönündeki kanaatimizi de belirtmekte yarar var.

KAYNAKÇA

- AQUINAS, St. Thomas: *The Summa Theologica*, Translated by Fathers of the English Dominican Province, https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf
- ARISTOTELES: *Politika*, çev.: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- GILSON, Etienne: *Ortaçağda Felsefe*, çev.: Ayşe Meral, İstanbul 2007.
- TUNÇAY, Mete: *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi- Eski ve Orta Çağlar*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara 2011.